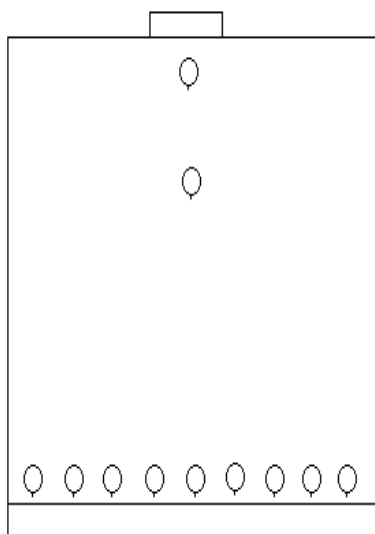
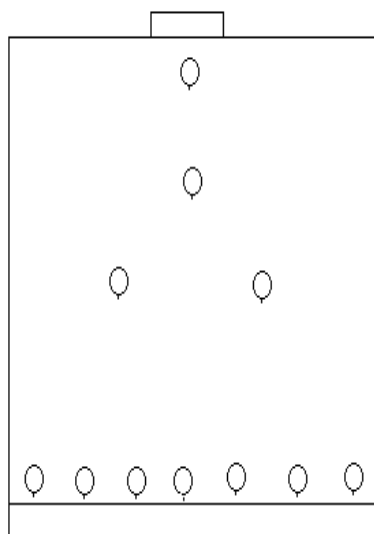

Сол уақыттарда қабылданған футбол ойынының ережесі, оның дамуына көп ықпал етті.

Қазіргі футболдың отаны болып саналатын Англияда уақыт өте келе, өз күшін үнемдеп ойнайтын қазіргі заманның ойыны қалыптаса бастады деп болжауға болады. Жүйе шабуылшылардың, сондай-ақ саны аз қорғаушылардың белгілі міндеттерін анықтап берді. Ол жүйе бойынша қарсыластың тоғыз шабуылшысына қақпашы мен қорғаушы қарсы тұрды (1-сурет).

1-сурет

2-сурет

Егер қазіргі заманның көзқарасымен қарасақ, сол уақыттағы футболшылардың осылайша орналасуы мен техникалық және тактикалық ойын деңгейлеріне таңдануға болады. Бір қарағанда мұндай ойын жүйесімен ойнау мүмкін емес сияқты болып көрінгенімен, бұл жағдайды сол уақыттағы ойыншылардың техникалық және тактикалық әлсіздігімен түсіндіруге болады. Сірә, ол уақыттағы футболшылар қарапайым ұжымдық ойын дегенді білмеген болулары керек. Тек қана қорғаушы мен шабуылшының екеуара сайысын көз алдымызға елестетуге болады.

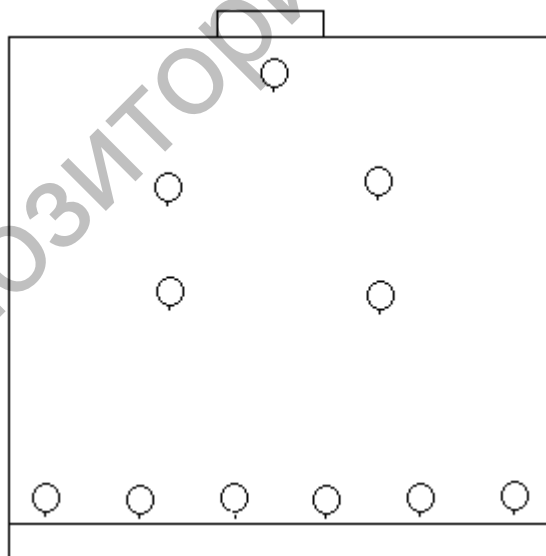
Ойыншылардың шеберлігінің өсуі шабуыл тактикасының қорғаныс тактикасынан басым түсуі, қорғаушылардың қорғанысты жақсы ұйымдастыруға мәжбүр болу заңдылығына әкеліп соқты. Ойын жүйесі тағы да өзгерді. Қақпашы мен қорғаушы шабуылшылардың жаңа тактикалық жүйелеріне (сол уақыттағы) тойтарыс бере алмады. Шаубыл шебін көп әлсіретпей, олардың ішінен екі ойыншыны (қазіргі түсінік бойынша жартылай қорғаушылар) артқарак тартуға тура келді. Олар (хавбектер) қақпашы мен шабуылшылардың ортасында әрекет етті.

Ойыншылардың осы жүйемен орналасуы көп уақытқа дейін сақталды. Қақпаны қорғайтын үш ойыншы біраз уақытқа дейін жеті шабуылшыға қарсы қауқар көрсете алды. Алайда ойын жалпы ойын және шабуылдағы ойын үздіксіз даму үстінде

болды. Форвардтар қорғаушылардың шебінен жиі қателіктер тауып, сәтті өнер көрсете бастады.

Дегенмен 1886 жылы қорғаушыларға көмек ретінде «ойыннан тыс қалу» ережесі енгізілді: ол кезде алаң ортасынан алға доптан бұрын шығып кеткен әрбір ойыншы ойыннан тыс қалған болып саналды.

Футбол ойыны жүйесінің одан әрі дамуына шотландықтар әсер етті. Олардың ойын жүйесі бойынша (ағылшындықтардан ерекшелігі) қақпашы мен алты шабуылышының арасына екі қорғаушы мен екі жартылай қорғаушылар орналасты (3-сурет). Қазіргі уақытта ондай ойыншыларды алаңның ортасындағы ойыншылар деп атаған болар еді.

3-сурет

былайша ерекшеленді: ортаңғы және екі шеткі шабуылшылар негізінен аяқтаушы-орындаушылардың қызметін атқарды. Әдетте ондай орынға күшті және соққысы мықты ойыншылар тағайындалды.

Осы жерде, неге дәл сондай ойын жүйесін қолданған Венгрия құрамасы көптеген жылдар Италияның құрамасын жеңе алмады деген сұрақ туындайды?

Біздің ойымызша бірқатар факторлармен қатар, италяндықтардың өзіндік ойын жүйесі себеп болды деген ой туындайды. Дәлірек айтқанда – Италия құрамасы мен Венгрия құрама командаларының ойыншыларының денелік дайындық деңгейлері.

Италия-Венгрия кездесулері әдетте Венгрияның басымдылығымен өткенімен, аз шабуылдайтын иналяндықтар жеңіп жүрді. Себебі Венгрияның ойыншылары өздерінің сылбыр қимылдарымен шабуылдарын ұйымдастырып үлгергенше, италяндықтар қорғаныс шебін құрып үлгеретін болды.

Италия құрамасының ойыншылары негізінен техникаға арқа сүйеген шабуылдарына жеңіл тойтарыс беріп, өздерінің тосыннан ұсына бойы беретін пастарымен ойын нәтижесін өз жақтарына бұра білді.

Қазіргі уақытта италяндық жүйе қолданылмайды. Олардың ойын өрнегінің кейбір тұстарын бірқатар клубтық ойындарда байқауға болады.

Австриялық жүйе ХХ-ғасырдың 30-жылдарында пайда болды және «пирамида тәрізді» жүйеге ұқсас болды. Тек айырмашылығы – австриялықтар өз қақпасының маңындағы алаңның ішкі аумағына мықтап орналасты, өйткені олар алаңның осы бөлігі осал деп санады.

Австриялықтардың негізгі ұстанымы: үздік қорғаныс – шабуыл. Шабуылға бес форвардпен қатар ортаңғы жартылай қорғаушы араласты. Тіпті шеткі жартылай қорғаушылардың біреуі қажет болғанда шабуылға көмектесті. Міне осылайша, австриялықтар қарсыластың қақпасына едәуір қысым көрсетті.

Қарсыластар шабуылдаған кезде үш жартылай қорғаушы артқа тартылды. Шеткі жартылай қорғаушылар шабуылшылар мен жартылай ортаңғы шабуылшылардың аралығына, ал ортаңғы жартылай қорғаушы – қарсыластың ортаңғы шабуылшысының жанына орналасты. Өз алаңына тіркес құра орналасқан қорғаушылар ортаңғы аумақты қорғады.

Қорғаныс пен шабуылды жекелей қарастыратын болсақ, бұл жүйе қолдануға тұрарлық және ыңғайлы болып табылады. Алайда жүйенің жиынтығын қарастыратын болсақ, оның бірқатар қиын тұстарын аңғаруға болады. Егер қақпа маңына қысыла орналасқан қарсыластың қорғаныс шебі допты жылдам ұзына бойы берілетін паспен өз шабуылшысын алға шығара білсе, бұл жүйенің осал тұстары байқалып қалады. Бұл сәтте

шабуылшылармен алға шығып кеткен жартылай қорғаушылар артқа қайтып үлгермейді де, соның салдарынан қақпа маңында қауіп туындайды.

Ойынға дайындық команда күнтізбе бойынша ойналатын ойынға немесе жолдастық кездесуге дайындалғанда міндетті түрде әрекет ету жоспарын құрулары керек [31,32,33,34].

Ол үшін ең бірінші кезекте өзінің қарсыласын жақсы білуі керек. Олар қалай ойнайды – қарқынды екпінмен ойнайды ма, жоқ әлде тынғылықты қорғаныстан бастайды ма? Бір-біріне төменнен қысқа пас береді ма, жоқ әлде жоғарыдан беріп әрекет етеді ме? Қарсыластардың сыртқы кескін-келбеттеріне қарап, олардың денелік дамуы мен дайындығы туралы айтуға болады. Тіпті олар аласа бойлы ма, әлде ұзын бойлы ма деген сұрақ та команданың тактикасы үшін маңызды болып табылады.

Сонымен қатар, қарсыластың жекелеген ойыншылары туралы ақпаратты білген де дұрыс (мысалы, біреулері жылдам жүгірсе, екіншілерінің соққысы мықты және дәл т.с.с). Қарсыластың барлық жақтарын білу, өз ойыныңның жоспарын құру жеңіл болады дегенді білдіреді. Сонымен қатар, бапкер өз командасының да әрбір ойыншысының қалай ойнайтындығын жіті білу қажет.

Нұсқаушы немесе команда капитаны (яғни, ойын жоспарын құратын тұлға) алдымен кездесу үлгісін

жақсылап құрып алуы керек, сосын барып ол туралы команда ойыншыларына хабарлайды.

Нұсқаушы (капитан) өз командасының ойын кестесіндегі жағдайын есінен шығармауы керек: ол қандай орында тұр, жеңген немесе жеңілген жағдайда не болады. Сосын команда ойыншыларына ойын нәтижесінің қаншалықты маңызды екендігін түсіндіру қажет. Ол қарсыластың барлық техникалық-тактикалық ұстанымдары, ерекшеліктері мен дайындық деңгейі туралы ақпаратты жеткізуі керек.

Сосын, алда болатын ойында алаңға шығатын ойыншылардың құрамын жариялайды да, команданың тұтас ұжым ретінде қала йойнау керек екендігін түсіндіреді (қысқа пастар немесе жоғарыдан берілетін пастар, шабуылды ортадан бастау немесе шеткі шабуылшылардың белсенуі).

Не үшін әр ойыншыға нұсқаулар беру керек деген сұраққа келетін болсақ, мысалы, өзінің шеткі шабуылшысының жақсы жүгіретінін, ал қарсыластың оған қарсы ойнайтын қорғаушысының нашар жүгіретінін біле отырып, оң қапталмен бұзып-жара шабуылдауды жоспарлауға болады. Егер қарсыластың ортаңғы қорғаушысы допты баспен нашар соғатын болса, онда допты көбінесе жоғарыдан беруге болады. Қарсыластың қақпашысы допты жақсы қағып алатын немесе соғып жіберетін болса, онда алыстан соққы жасаудан пайда жоқ екендігін түсінуге болады.

Тұтас бір шептің ойыншылар тізбегіне тапсырма беруге болады. Мәселен, өз командасының қорғаныс шебі сенімсіз ойнайтын болса, онда жартылай қорғаушылар шабуылмен әуестеніп кетпей, өз қорғаушыларына көмектесіп, олардың қателіктерін түзеулері керек.

Нұсқаушы алда болатын ойынды талқылап болған соң, ойыншыларға ойынның қай алаңда, қашан басталатындығын, ойыншылардың нешеде жиналу керек екендігін хабарлайды. Негізінен, команда ойын басталатын жерге 45 минут қалғанда келулері керек. Егер олар ойын басталуға 10-15 минут қалғанда келетін болса немесе ойыншылардың бірі кешігіп келсе болса, онда команданың сәтті ойын көрсетуі қиындай түседі.

Өткен ойынды талдау. Ойын нәтижесі бір күннен кейін немесе ойыннан кейінгі бірінші оқу-жаттығу сабағының алдында талқыланады. Футболшылар әлі өз-өзіне келмегендіктен және ойын жағдайын әлі де болса дұрыс екшейлей алмайтындықтан, ойын аяқталысымен талқылаудың қажет жоқ.

Нұсқаушы алдымен команданың алға қойылған міндетті шеше алған-алмағандығын анықтап алуы керек. Егер шеше алмаған болса, оған не кедергі жасады. Сосын барып, ойын кезінде орын алған өзіндік сәттерді талдайды. Олардың ойын кезінде тұтас команда ретінде, сосын алдыңғы, ортаңғы және артқы шептерді рет-ретімен, команда

ойыншыларының орындамаған міндеттерін түсіндіреді.

Ең бастысы – ойыншы немесе бір шеп алға қойылған міндетті неге шеше алмады және қалай ойнау керек еді. Ойынды талдау кезінде тек қателіктерді ғана тере бермей, жекелеген ойыншылардың және тұтас ұжымның сәтті ойнаған кездерін де атап өту керек. Алдымен техникалық жетіспеушіліктер мен қателіктерге тоқталып, сосын барып тактикалық әлсіз тұстарды түсіндіру керек. Себебі техникалық әлсіз орындалған тәсілдің салдарынан тактикалық қателік кететіні белгілі[35,36,37].

Нұсқаушы келесі оқу-жаттығу сабағын жоспарлағанда, міндетті түрде өткізілген ойынның барлық оң және теріс жақтарын ескеруі керек.

Өткізілген немесе өтетін ойынды талдай отырып, ойын жағдайын талдауға болатын тақтаның болғаны дұрыс.

Дұрысы, ең бірінші команда ойыншыларының ойларын біліп алу. Ол нұсқаушыға олардың ойын жағдайын қаншалықты түсінетіндігін білуге көмектеседі. Сосын барып, нұсқаушы өзінің ойын айтып, жалпы жіберілген қателіктер мен енді алдағы уақытта оны түзету үшін не істеу керек екендігін түсіндіреді.

Ол ойыншыларға кезекті кездесуді талқыладың арқасында, оларда теориялық білімнің жоғарылайтындығын және соның арқасында ойын

шеберлігі жоғарылайтындығын түсіндіруі керек. Сонымен қатар, нұсқаушы талдау жүргізе отырып шынай болуды ұмытпауы керек. Керек болған кезде үздік ойыншыларына сын айтып, әлсіз ойыншыларға қолдау көрсетуі қажет.

Ойын ережесімен танысуға 10-15 минуттық үш-төрт отырыс жеткілікті. Нұсқаушы ойын ережесін оқып шығып, маңызды деген тұстарына тоқталып өтеді. Әсіресе өрескел ойын турады ережені дұрыстап талдау керек. Алаңдағы ойыншының тәртіпсіз қылықтарын талдап, олардың төрешінің шығарған шешіміне келіспей өздерін теріс жақтарынан көрсетіп, тіпті ауыр сөздер айтып жататын жағдайларын жан-жақты талдау керек. Ондай жағдайларда олар өзінің кінәсіз екендігін көрсетіп, оған жанкүйерлерді араластырып жатады. Төрешіге деген дұрыс емес көзқарас – футболшылардың арасындағы тәртіп-тәрбие мәселелерінің ақса тұрғандығының белгісі. Нұсқаушы футболмен шұғылданушылардың арасында төрешіге деген құрметті тәрбиелеуі керек.

«Ойыннан тыс қалу» ережесін өте мұқият талқылау керек.

Ойыншылар алаңның, қақпаның, тіпті ойында пайдаланылатын доптың көлемін, мөлшерін білулері керек. Олар доптың ойынға қашан қосылатынын, айып немесе еркін соққының тағайындалуы немесе талас добы қандай жағдайда болатындығын білулері

керек. Онбір метрлік айып соққысы тағайындалатын жағдайларды да білу міндетті.

Футболшылар көп жағдайларда допты ойынға қапталдан қосуда қателіктер жіберіп, төрешілерге ренжіп жатады. Сонымен қатар, қақпашының ойын ережесін жақсылап қарастыру керек: қақпашы онбір метрлі айып соққысы кезінде не істеу керек, допты қолына алып неше адым жасауға болады, өзінің айып алаңында қалай ойнайды. Қақпашылар көп жағдайларда доппен жрге жанасып, одан әрі жүгіре жөнеледі. Бұл қателік болып саналады, себебі ол допты қағып алған соң қолынан шығаруы керек. Дайындық кезінде нұсқаушы ойын ережесін іс жүзінде қолдануға мүмкіндік береді [38, 39,40,41,42].

Нұсқаушы зауыт-фабрикалар, басқа да мекеме-кәсіпорындар арасында жарыс ұйымдастырылғанда, олардың қарапайым ережемен ойнайтындығын есте сақтаған дұрыс.

Ішкі, аудандық жарыстарда ерлер командалары 30 минуттан екі тайм ойнайды, тайым аралығында 10 минуттық үзіліс жарияланады. Ал жасөспірімдер арасындағы жарыста да (15-16 жас) ойын 60 минутқа созылады.

Егер жарыс шарттары бойынша жеңімпазды анықтау керек болса, ал негізгі уақытта ойын тең аяқталса, онда жеңімпаз онбір метрлік айып соққысы арқылы анықталады. Әр командадан 5 ойыншыдан соққы орындайды. Егер бірінші бестіктің

соққысынан кейін де жеңімпаз анықталмаса, онда әр командадан тағы бір соққыдан орындалады.

Қарапайым ойын ережесін қолдану нұсқаушының жұмысын жеңілдетеді. Жұмыстан шыққан ойыншыларға кәдімгі ойын уақытына (90 минут) шыдау қиынға соғады. Алайда қалалық ойын кестелерінде жалпы ереже бойынша ойналады, сондықтан да әр команда жеңілдетілген ережемен ойнап жүріп, негізгі уақытпен де ойнауы мүмкін екендігін білгендері дұрыс.

Нұсқаушы және оның ойыншылармен арақатынасы командаға жетекшілік етуде шешуші рөл ойнайды. Ол команда ойыншылары үшін тек қана тәлімгер болып қана қоймай, сонымен қатар аға буын ретінде де қарауы керек.

Барлық ойыншылар нұсқаушының бұйрықтары мен нұсқаулықтарын бұлжытпай орындаулары керек. Бұл әсіресе жас және шеберлігі жағынан бір деңгейдегі ойыншыларға қатысты. Сол ойыншылардың нұсқаушыға деген құрметінен кейін, команда ішілік тәртіп, ұжымдық сезім пайда болады.

Нұсқаушы әр оқу-жаттығу сабағына дайындалып, онда не істейтіндерін мұқият жоспарлауы керек. Жоспарланған нәрсенің барлығын дайындық кезінде орындатуы керек. Сонда ғана оның жетекші, нұсқаушы ретіндегі маңызы мен рөлі анықталады.

Кейде ойыншылардың бірі дайындық үдерісіне немқұрайлы қарап, өзіне берілген тапсырманы қалай

болса, солай орындауы мүмкін. Ол ойыншыға, оның сондай қылығынан барлық командаға теріс нәтиже беруі мүмкін екендігін түсіндіру керек. Бұл жерде оның қылығына барлық ойыншылардың теріс екендігін айтып, ол ойыншыны ескерту маңызды болып табылады. Әр ойыншы дайындыққа белсенді араласып, өзіне жүктелген міндетті адал атқарғанда ғана дайындық үдерісі сәтті өтті деуге болады.

Нұсқаушы өзіне барлық ойыншылар толық сенетіндей жағдайға көтерілуі керек. Оның жасаған ескертулеріне ойыншылар ренжімей, қателіктерін түзетулері керек. Алайда нұсқаушының жасайтын ескертуі де шынайы болғаны дұрыс. Оның шығарған шешімі – заң. Сондықтан да, ол шығаратын шешімін әбден ойланып барып қабылдауы керек. Сонымен қатар, ол өзінің қылықтарымен үлгі болуы керек.

Әр ойыншы оның қойған талаптарын тыңғылықты орындайды, дегенмен нұсқаушы да ойыншылардың мінез-құлқындағы жекелеген ерекшеліктерді ұмытпағаны дұрыс. Оған командағы нұсқаулар беретін ойын кезінде немесе киінетін бөлмеде абай болғаны дұрыс. Әр ойыншы ойын кезінде қозған жағдайда болады және оның берген ескерулері мен нұсқауларын дұрыс түсінбеуі мүмкін. Бірнеше қателіктер жіберген ойыншыға қолдау көрсетіп, өзгелеріне қатаң түрде ескертулер жасауға болады.

Нұсқаушының жеке басының қылықтары үлгі болады: күн тәртібін сақтау, киіну үлгісі және т.с.с. ол әрдайым ұқыпты киініп, таза жүруі керек.

Нұсқаушы дайындық сабағына ертекеледі және шұғылданушылардың нешеу екендігіне қарамастан, міндетті түрде сабақ өткізеді.

Кейде жағдайға қарай кешігіп келгендерді дайындыққа жіберуге болады. Ол әділ болып, өзінің айтқан сөзінде тұруы керек.

Нұсқаушы күнделікті жұмыс кезінде футболшылардың тәртібімен аналысып, олардың мәдени және саяси білімдерімен шұғылданғаны дұрыс. Тәрбиесіз оқыту және жаттықтыру мүмкін емес. Ол үшін оның өзі көп ізденіп, көп оқуы керек.

2.2 Қазақстан командаларының КСРО чемпионаттарына қатысуы мен нәтижелері

Кеңестер одағының футбол федерациясы 1990 жылы әйелдер арасында футболдан ел біріншілігін өткізуді шешті. Бұл жарысты өткізуді әйелдер футболы ассоциациясына берді. Жарыс сәуірден қазан айына дейінгі аралықта өтті. Чемпионат үш лигаға бөлінді жоғарғы лига (2 аймақ 12 командадан), бірінші лига (2 аймақ 12 командадан), екінші лига 18 команда.

Футболдан әйелдер командалары КССРО чемпионатының ойындарын бастады. Жоғарғы

лигада ойнайтын 24 команда енді екі топқа бөлініп, чемпионаттық ойындарын өткізеді.

Төменде КССРО чемпионатындағы екі топтың құрамымен таныстырып өтуді жөн көріп отырмыз.

Бірінші топ «Локомотив» (Москва), «Волжанка» (Чебоксары), «Легенда» (Чернигов), «Нива» (Гродно), «Самарский» (Днепропетровск), «Арена» (Киев), «Мерей» (Алматы), «Бакинка» (Баку), «СИМ» (Москва), «Надежда» (Моглиев), «Дебют»(Харьков), «Текстильщик» (Раменкое).

Екніші топ: «Кодру» (Кишинев), СКИФ (Москва), «Спартак» (Москва), «Сапфир» (Москва), «Сибирячка» (Красноярск), РАФ (Елгава), «Скороход» (Ленинград), «Нива» (Киев), МГУ (Москва), «Наири» (Ереван), «Прометей» (Ленинград), «Динамо» (Киев).

Чемпионат қортындысында екі топтың жеңімпазы өзара кездесіп, алғашқы чемпионды атайды.

Алматының «Мерейі» маусымашар кездесуін Бакудің «Бакинка» командасымен өткізіп, 2:0 есебімен жеңіске жетті. Кездесудің 6-шы минутында алматылық Л.Савина есеп ашып, чемпионаттың бірінші добын соқты.

Екінші таймда С. Жарболова (72 мин) таблодағы есепті өсірді. Осы кездесу жайында команданың аға жаттықтырушыларымен жүргізілген сұраунамаларға талдау жүргізіп көрдік.

Жоғары топта ойнайтын әйелдер командалары арасында Москваның «Локомотиві» соңғы турдың ойындарына дейін жеке-дара топ басында келді. Олар қарсыластарының бәрін жеңіп, өздерінің шеберліктерін ерекше таныта білді. Әйтсе де олар да жеңілістің тұзағынан құтылып кете алмады, кезекті турда Ременскоенің «Текстильщик» командасынан 0:5 есебімен ойсырай жеңілді. Жұлделі биіктен үміт етіп келе жатқан Алматының «Мерей» командасы өз алаңында Чебоксарының «Волжанка» футболшыларын қабылдап, 2:0 есебімен ұтты. Кезедесудің 24-ші минутында С. Гоголя есеп ашса, ал А. Светлицкая 63-ші минутта екінші допты соғып, ойын нүктесін қойды. Қалған кездесулердің нәтижелері төмендегідей: «Легенда» [Чернигов] - «Текстильщик» (Раменское) – 2:0, «Дебют» (Харьков) - «Самарский» (Днепропетровск)– 6:0, «Надежда» (Могилев) - «Легенда» (Чернигов) – 2:0. 10 маусымда алматылық Москвада СиМ командасымен жасыл алаңға шығады.

Бұл чемпионатта мерей командасы 7 орынға ие болды.

Чемпионатта 66 команда қатысты, олар екі лигамен, екі зонаға бөлінген:

жоғарғы лига - 24 (2 зона 12 командадан)

бірінші лига - 24 (2 зона по 12 командадан)

екінші лига - 18 команд.

бірінші лига (Зона № 1).

8-кесте. Қорытынды кесте:

р / с	Команда	О	Ұтыс	Тең	Жеңіліс	Доп	Ұпай
1	Днепр (Днепрпетровок)	22	15	3	4	39-11	33
2	Араз (Баку)	22	13	4	5	29-13	30
3	Луганочка(Луганск)	22	12	6	4	31-15	30
4	Олимп (Қарағанды)	22	13	3	6	33-13	29
5	Седин-Шисс (Краснода)	22	10	6	6	38-14	26
6	Азалия (Бішкек)	22	7	8	7	17-25	22
7	Тохчу (Баку)	22	8	4	10	23-17	20
8	Энергия (Воронеж)	22	6	6	10	16-28	18
9	Виктория (Ставрополь)	22	5	7	10	11-26	17
10	Континенталь (Симферополь)	22	6	2	14	21-40	14
11	Крылья Советов (Саранск)	22	4	5	13	12-39	13
12	Булат (Златауст)	22	4	4	14	9-36	12

1991 жылы екінші және соңғы КСРО 74 команда қатысты. Жоғары лигада 2 аймақ 12 командадан. Бірінші лигада 4 аймақ 8 командадан. Екінші лигада

3 аймақ 6 командадан. Олимп (Қарағанды) командасы бірінші лига 4 зонада өнер көрсетті.

9-кесте. 1 лига , 4 зона қорытынды кестесі

р / с	Команда	О	Ұтыс	Тең	Жеңіліс	Доп	Ұпай
1	Азалия (Қант, Қырғызстан)	14	11	1	2	24-7	23
2	Сибирячка (Красноярск)	14	9	4	1	27-4	22
3	Лада (Тольятти)	14	8	2	4	30-11	18
4	Олимп (Қарағанды)	14	7	3	4	23-19	17
5	Тағанай (Златоуст, Челябині обл)	14	5	3	6	18-23	13
6	Шағала (Гурьев)	14	4	3	7	12-26	11
7	Кама (Пермь)	14	2	0	12	8-33	4
8	Тохучу (Баку)	14	1	2	11	5-34	4

Біз кестеден Қарағанды қыздар командасының кестедегі 4-орынын жоғары деп бағалаймыз. Өйткені Ресей мен Украинаның азулы командаларымен иық тіресу өте қиын болатын. Сондықтанда бұл көрсеткіш өте жақсы деп бағаланды.

10-кесте. Қорытынды кесте: екінші лига, 1 зона

р / с	Команда	О	Ұтыс	Тең	Жеңіліс	Доп	Ұпай
1	Сююмбике (Зеленодольск, Татарстан)	10	7	1	2	27-11	15
2	Гамма (Қазан)	10	7	0	3	30-8	14
3	Азалия-2 (Бишкек, Қырғызстан)	10	7	0	3	15-10	14
4	Сибирячка-2 (Красноярск)	10	4	1	5	17-22	9
5	Дорожник (Аркалық),	10	3	0	7	12-20	6
6	Олимпия (Башқұрстан)	10	1	0	9	7-37	2

1991 жылғы екінші және соңғы ел чемпионатында 74 команда қатысты, олар лигалармен зоналарға бөлінген.

Жоғарғы лигада 12 команда, бірінші лигада зонаға бөлінген 8 командадан. екінші лигада 3 зона және 6 командадан бөлінген.

1995 жылы орталық азия елдерінің I чемпионаты өткізілді. Бұл жарысқа Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан мемлекеттерінен қыздар командалары қатысты.

11-кесте. Қорытынды нәтиже кестесі

р /с	Команда	О	Ұтыс	Тең	Жеңіліс	Доп	Ұпай
1	Динамо (Алматы)	15	11	2	2	50-7	35
2	Гея (Қарағанды)	15	11	2	2	26-5	35
3	Чехра-1 (Ташкент)	15	11	1	3	35-10	34
4	Азалия (Кант, Кыргызстан)	15	6	1	8	9-44	19
5	Чехра-2 (Ташкент)	15	1	0	14	2-44	3
6	Аңсат (Екібастұз)	15	1	0	14	2-14	3

Жалпы Қарағанды облысы қыздар командасы әжептәуір нәтижеге қол жеткізді деп айта аламыз. Кеңестер біріншілігінде де тәуелсіз Қазақстан республикасы біріншіліктерінде де қомақты нәтижеге қолдары жетті. ҚарМУ-Шахтер командасы Астана, Алматы, Шымкент, Көкшетау, Талдықорған, Өскемен қалаларының командаларымен қазіргі кезде күш байқасуда.

Ел чемпионатынан топ жару уақыт еншісінде болып отыр. Оған көптеген мәселелер бөгет болып отыр. Команда бюджетінің аздығы, оқу-жаттығу жиындарының талапқа сәйкес жерлерде өтуі және сол сияқты бірқатар мәселелер кедергі келтіруде.

Соңғы уақытта Алматы және Шымкент қалаларының командалары өздеріне қарсылас шак келтірмей жүр. Өйткені ол командалардың бюджеті 50 млн теңгеден асып шығылады. Бұл ақша команданың жоғары нәтиже көрсетуіне өз септігін тигізіп жатыр.

2.3 Қазақстандағы әйелдер футболын дамытудағы іс-шаралардың нәтижелері

Екі жылдық үзілістен соң Қарағанды обылысының әйелдер футбол командасы 2001 жылдан бастап ел біріншілігінде өнер көрсете бастады. Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ-нің жанынан жас команда құрылды. Сол жылы Орта Азия және Қазақстан чемпионатына алғаш рет қатысқан футбол командасы Алматы қаласы мен Өзбекстан құрасына жол беріп, қола медальді місе тұтты.

2002 жылы аталған команда кіші-футболдан Қазақстан Кубогінің қол жүлдегері атанды. Команданың Кульченкова Ольга, Радынская Ольга, Щуренко Оксана, Мыльцева Татьяна, Каримова Лилия сынды ойыншылары Қазақстанның құрамасына қабылданып, Мәскеу, Полтава, Хорватияда өткен халықаралық жарыстарда және Еуропаның іріктеу ойындарына қатысты.

2003 жылы «Шахтер - ҚарМУ» әйелдер футбол командасы Қазақстан Республикасының күміс жүлдегері атанды және ЕуроКубоктеріне қатысу құқығына ие болды.

Сонымен қатар, 2003 жылдан ішкі чемпионатқа «Рахат» балалар мен жасөспірімдер командасы да тұрақты түрде қатысып келеді. Бұл жас команданың аяғына нық тұруы, қыздардың өз шеберліктерін шыңдауларына мүмкіндік береді және аталған команданың қыздарын Алматы мен Астананың спорт мектептері дарынды қыздарды өздеріне шақыруда.

Қазіргі уақытта Қарағанды облысында қыздармен төрт бапкер жұмыс істеуде: екеуі «Рахат» мектебінде және екеуі «Шахтер» футбол клубында. Қазақстан Республикасының ұлттық құрама сапында 4 қыз, жастар құрама сапында 2 қыз және қосалқы құрамда 4 қыз өнер көрсетеді.

Қарағанды мектебінің ойыншылары осы жылдың қыркүйек айында 20 жастан төмен жастағы қыздар арасындағы Еуропа Чемпионатының іріктеу ойындарына қатысады. Құраманың бапкерлері Жамантаев Ақбай Сейтжанұлы және Рудикова Александра Алексеевнalar.

Осы айтылғандарға қарап, біздің обылыстың ойыншылары тек аймақта ғана емес, барлық жас аралығындағы құрама сапында ойнайтындығын аңғаруға болады. Бұл қарағандылық футбол мектебінің дәстүрі жоғары екендігін білдіреді.

Дегенмен команданың шешуін таппаған мәселелері де жеткілікті.

Атап айтар болсақ, команданың қаржылық сұрақтары шешілмеген. Қазіргі уақытта Қарағанды обылысының әйелдер командасының нақты демеушісі жоқ. Команданың ішкі чемпионатқа қатысуына «Шахтер» клубы, кіші футболдан Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ қолдау көрсетеді.

Осы жылдың 21 мамыр айына дейін ЕуроКубокқа қатысатыны жөнінде растама құжатын даярлау керек, ал бапкерлер құрамы осындай беделді жарысқа кім демеу көрсететіндігін әлі күнге дейін білмейді.

Себебі «Шахтер» клубының сметасында бұл мәселе қарастырылмаған, ал ҚарМУ бұл мәселені жалғыз шеше алмайды. Сонымен қатар, «Рахат» қыздар футбол мектебі ақшалай мәселе шешілмегендіктен, еліміздің чемпионатына қатыса алмайды.

Соның салдарынан облысымыздың футболшы қыздары дәрежесі төмен жарыстарға қатысумен ғана шектеліп отыр және қыздардың шеберлігін жоғарылатуға мүмкіндік болмай отыр.

Сонымен қатар, бапкерлер санын ұлғайту мәселесіне де тоқталып өтсек. Егер Көкшетау, Алматы қалаларында әйелдер футболының штатын ұлғайту үрдісі байқалса, біздің обылысымызда барлығы бұрынғыша. Яғни, әуесқой футбол деңгейінде қалып отыр.

Алматы қаласының спорт мектебінде өткен жылдың қыркүйек айынан өзінің әкімшілік ғимаратынан және бес бапкерлер құрамынан тұратын қыздар футбол бөлімі ашылды. Ал Астана қаласының спорт интернатына Ресейлік бапкер шақырылды. Бізде болса, осыдан 3-4 жыл бұрынғы 4 бапкер жұмыс істеуде және аталған спорт түрімен Қарағанды мен Теміртау қалалары ғана қамтылған. Ал обылысымыз болса, жер көлемі жағынан республикада бірінші орында тұр.

Әрине, бұл бағытта жұмыс жүргізілмей жатыр деп айтуға болмайды. Обылыстық депутаттардың араласуының арқасында, болашағынан үміт күттіретін екі қыз Ә. Молдағұлова атындағы спорт мектебіне түсірілді. Обылысымыздың қыздары Алматы және Астананың жоғары оқу орындарында оқуда және олар «Шахтер - ҚарМУ» командасына емес, сол өздері окитын оқу орындарының командаларына ойнауға мәжбүр. Қаламыздағы спорт мектебінің жоғарыда аты аталған қалалардағы спорт мектептерінен еш кем емес екендігін ескеретін болсақ, біздің қыздарымыз үшін неге бөлім ашпасқа.

Ең болмағанда жылына 2-3 қыз спорт интернатқа орналасса – осының өзі оларға үлкен көмек болар еді.

Сонымен қатар, осы жылдардың ішінде әйелдер футболының аяққа тұруына көмек көрсетіп келе жатқан тұлғалар мен мекемелерді атап өтуге болады.

Олар: Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ ректораты, Қарағанды обылысының туризм және спорт комитеті, «Шахтер» футбол клубы, «Рахат» спорт мектебі және «Шахтер» футбол клубының әкімшілігі.

Студенттердің жоғары оқу орындары арасында өткен жазғы универсиада нәтижелері мынадай:

2001 жыл – 2 орын

2003 жыл- 3 орын

2005 жыл- 1 орын

2007жыл- 3 орын

2009 жыл- қатысқан жоқ

2011 жыл- Шымкент қаласында өтті ҚарМУ студенттері 2 –орын иеленді.

2013 жыл- Шымкент қаласында өтті ҚарМУ студенттері 2 –орын иеленді.

2015 –Астана қаласында өтті ҚарМУ студенттері 2 –орын иеленді.

Сонымен қатар қысқы студенттер универсиадасының үш дүркін жеңімпазы болып табылады. Осы айтылғандардың барлығы қазақстандағы және қарағанды облысындағы әелдер футболының дамуының бар екендігіне дәлел бола алады.

Қорытынды

Монографиялық жұмыс нәтижесі бойынша мынадай қорытынды жасауға болады:

- Зерттеу барысында әйелдер футболының ойын жүйесін жүзеге асыруға болашақ ғылыми - теориялық алғышарттары тұлғалық – бағдарлық, іс – әрекеттік тұрғыдан айқындалды. Теориялық әдіснамалық тарауларға сүйене отырып денешынықтырудағы негізгі ұғымдарының педагогикалық мәні мен мазмұны ашылып, жеке тұлғаны қалыптастыруда шешуші роль атқаратындығы анықталды.

- Әйелдер футболының шығу тарихы мен дамуына жан-жақты талдаулар жасалып оқу әдістемелік нұсқаулықтар берілді.

- Республикадағы футбол біріншілігінің өткізілу ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін анықталып оған жан-жақты талдаулар жасалынды.

- Қазіргі қоғам дамуының қарыштап өрлеу кезеңінде философиялық көзқарастар мен психологиялық, педагогикалық, физиологиялық, әдістемелік еңбектерді талдау негізінде жеке тұлғаның жан-жақты дамып, жаңа қоғамға бейімделген, салауатты өмір салты негізінде дене мәдениеті қалыптасқан, білімді де білікті тұлғаға деген сұраныс арқылы зерттеу мәселесінің

көкейкестілігінің бұрынғыдан да арттыра түсетіндігі айқындалды.

- Қазақстандағы әйелдер футболының дамуына арналған кәсіби дайындығын жетілдірудің теориялық негіздеріне сай тұлғалық-бағыттылықтың тиімділігі анықталды.

- Футболшылардың ойын жүйесін жүзеге асыруға олардың дене мүмкіндіктері мен қимыл қозғалыстарын кәсібилілігін арттыруға алғышарттар жасалды.

- Әйелдер футболының шығу тарихы мен дамуына жан-жақты талдаулар жасалып оқу әдістемелік нұсқаулықтар берілді.

- Зерттеу жұмысының міндеттерінің орындалуы, ғылыми болжамның дұрыстығын айғақтап, зерттеу нәтижелерінің дәйектілігін көрсетті.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері бірқатар ұсыныстар беруге мүмкіндік берді:

- Әйелдер футболының дамуына жан-жақты көмек көрсету және қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жаңару құрылымдарына лайықты жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыру, бұл бағыттағы футбол ойынынның қазіргі қоғам талабына сай, жеке мүддесін қоғам мүддесімен үйлестіре алатын өрелі тұлғаны тәрбиелеуге бағытталуы болып отыр.

- Салауаттылық өмір-сүру принциптеріне сай, педагогикалық жүйенің құрылымы, мазмұны мен тәрбие әдістерін жаңа жағдайға орай тез бейімдеп,

одан әрі сапалы, тиімді жолмен ұйымдастыруға, жасампаз тіршілік, өмір шеберлігі шыңына ұмтылуын қалыптастыру;

- Дене тәрбиесін сабақтарында қыздар футболына көңіл бөлу қажеттілігі туындап отыр.

- Сабақтан уақытта жеке тұлға қоғам талабына сай өзгертіп, оған субъект ретінде қарап, дербестігі мен шығармашылығын дамыта алатын кәсіби мамандар даярлануы керек;

- дене тәрбиесін жүзеге асыруда рухани құндылықтармен сабақтастық принциптерін басшылыққа ала отырып, футболшы балалармен оқу-зерттеу жұмыстарын жүргізуді ұйымдастыру;

- дене тәрбиесі жүйесі бағыттары бойынша арнайы ғылыми-зерттеулер жүргізу.

Зерттеу мәселесі бойынша әйелдер футболының дамуы мен жетілдіру; дене тәрбиесі сабақтарында оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеу, дене тәрбиесіндегі футбол ойыны арқылы жеке тұлғаның психофизиологиясы: өзін-өзі реттеуін қалыптастыру; релаксация арқылы жеке тұлғаның психофизиологиялық қабілеттерін дамыту; психикалық қуат мүмкіндіктері мен дене тәрбиесін сабақтастыру т.б. бағыттары арнайы зерттеуді қажет етеді.

Қазіргі таңда еліміз өзінің тәуелсіздігі, экономикасының, білім мен мәдениетінің қарқынды дамуымен әлемдік жаһандану үрдісіне кіріге бастады.

Білім беру жүйесінің Болон декларациясына сәйкес әлемдік білім кеңістігіне кіруі, экономикалық еркін аймаққа мүше болуға ұмтылысы, біздің алдымызға үлкен маңызды міндеттерді жүктейді. Тек, мемлекеттік тұрғыда ғана емес, әлемдік тұрғыда бейбітшілік пен тыныштықты сақтау мәселесі тұр.

Қазіргі әлемдік спорттық талаптарына сай әйелдер футболының дамуына жан-жақты өріс алуына жағдай жасалуды қажет етіп отыр.

Қазақстан Республикасы 23 жыл ішінде экономика, мәдениет, спорт, білім және ұлттаралық мәдениетті дамытуда, әлемдік бейбітшілік мораториясын қолдауда әлем мойындаған мемлекеттер қатарына қосылды.

Қорыта келгенде, қазақстандағы әйелдер футболының дамуына негізгі алғышарттардың бар екендігі анықталып, ондағы жинақталған құндылықтарды әйелдер футболының дамуына септігін тигізеді деген қорытынды жасаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасында дене шынықтыру мен спорты дамытудың 2011-2015 жылдарға арналған салалық бағдарламасы.
- 2 «2012-2022» жылдарға арналған балалар мен жасөспірімдер футболын дамыту бағдарламасы.
- 3 Реднидж К. Футбол / К. Реднидж: пер. с англ. У.В. Сапциной, О.В. Павловой. – М.: РОСМЕН-ПРЕСС, 2005. – 287 с.
- 4 Ролан Т. Футбол. Все легендарные клубы мира / Т. Ролан: пер. с фр. Ю.И. Жукова. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 191 с.: ил.
- 5 Спортивные и подвижные игры: Учеб.пособие для техникумов физ.культуры / ред. Чумаков П.А. – М.: Физкультура и спорт, 1970. – 391 с.: ил7
- 6 Спортивные и подвижные игры: Учеб.пособие для техникумов физ.культуры / ред. Портных Ю.И. – М.: Физкультура и спорт, 1977. – 382 с.: ил.
- 7 Спортивные игры: Техника, тактика, методика обучения; Учеб.для пед.вызов/ред.Железняк Ю.Д., ред. Портной Ю.М. – М.: Академия, 2002. – 518 с.: ил. – (Высшее образование)
- 8 Спортивные игры: техника, тактика, методика обучения; Учеб. для пед. вызов/ под ред. Ю.Д.Железняка, Ю.М.Портнова – М.: Академия, 2004. – 518 с.: ил. – (Высшее профессиональное образование)

- 9 www.SHANTER.kz. «Шахтер» футбол клубының сайты.
- 10 [www. ffk. Kz](http://www.ffk.kz). Қазақстан футбол федерациясы.
- 11 Кчетков А. Управление футбольной командой. М., 2012. -С.
- 12 Дисциплинарный регламент федерация футбола Казахстана. Алматы, 2010.-С.14.
- 13 Железняк Ю.Д., Портнов Ю.И. Спортивные игры. М.:Академия, 2012. -455с.
- 14 Железняк Ю.Д., Портнов Ю.И. Спортивные игры. М.:Академия, 2004. -520с.
- 15 Refereeeek club.ru. Клуб футбольных арбитров.
- 16 Официальные правила игры в футбол. М., 2014. С-112.
- 17 Спортивный арбитр. В.Зуев. М., 2012. –С.394.
- 18 Салимов С.А. Психология футболиста. Журнал. Трибуна футбольного тренера. -№2(3).-2014. –С.22-25.
- 19 Пехр И. Футбол? Путеводитель по чемпионатам мира / Пехр И. – М.: Физкультура и спорт, 2014. – 158 с.: ил.
- 20 Подготовка студенческих команд по спортивным играм: Учеб.пособие / Фидельский В.В., Подколзин Ю.А. – Минск: Полымя, 1989. – 151 с.
- 21 Төтенайдың Б. Дене тәрбиесі: Жалпы білім беретін мектептің 5-сынып. арналған оқулық / Төтенайдың Б., Тайданов С. – Алматы: Атамұра, 2001. – 159б.: сур.

- 22 Тайжанов С. Дене тәрбиесі: Жалпы білім беретін мектептің 6-сынып. Арналған оқулық / Тайжанов С., Құлназаров А. – Алматы: Атамұра, 2002. – 159 б.: сур.
- 23 Тайжанов С. Физическая культура: Учеб. для 6 кл. общеобразов. шк. / Тайжанов С., Кульназаров А. – Алматы: Атамұра, 2002. – 143 с.: ил.
- 24 Төлейғалиев Ю. Денен тәрбиесі: 10-сынып мұғалімдеріне арналған әдістемелік құрал/ Төлеуғалиев Ю. – Алматы: Жазушы, 2002. – 190 б. с.: ил. ил.
- 25 Взаимосвязь физиологических функций в процессах физической тренировки: Сб. тр. ин-тов физ. культуры / ред. Зимкин Н.В. – М.: Физкультура и спорт, 1967. – 160 с.: ил. – (Проблемы физиологии спорта) .
- 26 Вопросы физического воспитания студентов. – Л.: Изд-во ЛГУ. – 1989. Вып.20. – 120 с.
- 27 Спорт и личность: 1986? Спорт. ежегод. – М.: Мол. Гвардия. – (Спорт и личность) Вып. 9. – 1986. – 383 с.
- 28 Цвейг С. Звездные часы человечества / Цвейг С. – Кемерово: Кн. изд-во, 1983. – 304 с.
- 29 Юсин А.А. Что получает победитель / Юсин А.А. – М.: Сов. Россия, 1989. – 223 с.
- 30 Баязитова А. Сұрмерген Салтана/ А. Баязитова, С. Бейсенбаева// Орталық қазақстан – 2006.-29 сәуір (№83-84). – С. 10 б.

- 31 Жолымбетов Ө. Футбол деген біп сиқыр/ Ө. Жолымбетов// Мектептегі дене шынықтыру. – 2009. - №1 – С.3-6 б.
- 32 Халилин Е.Б. Футболмен тұрақты шұғылданудың дене шынықтыруға әсері мен жасөспірімдердің бірқатар функционалдық көрсеткіштері/Е.Б. Халилин, А.С. Сармантаев, С.К. Бейсенбаев, З.Ә. Әбдірахманов// Қарағанды университетінің хабаршысы. Педагогика сер.= Қарағанды мемлекеттік университеті хабаршысы. Сер. педагогика. – 2010. - №2 – С. 115-119б.
- 33 Бердіқұлов С. Жұмыр жерде теңбіл доп: футбол чемпионаттары жайлы хикая; Лондон және Мехико/Бердіқұлов С. – Алматы: Жазушы, 1972. – 151 б.
- 34 Бөдеев М.Т. Спорт ойындары: оқу-әдістемелік құрал/ М.Т. Бөдеев, Н.Р. Рамашов; Қарағанды мемлекеттік университеті хабаршысы. – Қарағанды: ҚарМУ басп., 2010. – 232 б.
- 35 Вег А. 90 минут: художественная лит-ра /Вег А. – М.: Физкультура и спорт, 1991 – 320 с.
- 36 Горанский И.В. Жизнь и смерть Манозло ДОС Сантоса Гарринчи: научное издание / Горанский И.В. – М.: Физкультура и спорт, 19887 – 158 с.
- 37 Ролан Т. Футбол. Все легендарные клубы мира: научное издание / Т. Ролан; пер. с фр. Ю.И. Жукова. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 191 с.: ил.

- 38 Савин А.В. Мировой футбол: Кто есть кто: полная энциклопедия/ А.В. Савин. - -е изд., испр. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 179 с.
- 39 Сейдахметтің футбол әлемі: научное здание. – Алматы: Атамұра, 2000. – 256 б.
- 40 Тайжанов С. Дене тәрбиесі: 11-сыныпқа арналған байқау оқулығы / Тайжанов С. – Алматы: Жазушы, 2002. – 111б.
- 41 Футбол. Правила игры. Июль 2003 г. / Междунар. Федерация футбольных ассоциаций; общ. ред. В. Радионов. – М.: Терра – Спорт, 2004. – 71 с.
- 42 Якушин М.И. Вечная тайна футбола: научное издание / Якушин М.И. – М.: Физкультура и спорт, 1988. – 224 с.